

ДРУЖИННИКИ — КОЗАКИ — ЛИЦАРІ

У статті розглянуто проблему тотожності західноєвропейського лицарства й соціальних структур у Східній Європі епохи Середньовіччя — дружинників Київської Русі та козацького війська часів формування української держави.

У різних виданнях і в різний час військовий люд середньовічної Східної Європи поймається як лицарський прошарок тогочасного суспільства. Насамперед це стосується козацьких часів, коли захисників слов'янського населення називали «січове лицарство», робили тотожними поняття «лицарство» й «товариство», «військо» й «лицарство», «козацтво» й «чорнечо-лицарські ордени» і т. ін.¹ Лицарями вважали не лише всю масу озброєного люду, а й конкретних особистостей — П. Сагайдачного, Б. Хмельницького та ін.² Іноді проводилась тяглість існування військово-лицарського стану з епохи Київської Русі до пізньосередньовічних часів³.

Для розгляду давньоруського періоду термін «лицарство» використовується все ж дуже обережно: як «лицарське» характеризується XII століття, похоронна варта біля померлого князя Володимира Володаревича в Галичі 1153 р. називається «лицарським караулом», проводяться паралелі між «осіданням на землю» збройного прошарку населення Русі з формуванням лицарського ленного землеволодіння в Західній Європі тощо⁴.

Набагато частіше термін «лицарство» використовується при висвітленні подій пізніших часів. І для цього є об'єктивні причини — адже його використовували самі козацькі зверхники. Так, у листах до польських королів, які завірялися військовою печаткою, саме військо зазвичай називалося «Військом Запорозьким», але часто вживалися й назви «лицарство запорозьке», «лицарство Війська Запорозького». Зокрема, у 1600 р. Самійло Кішка в листі до польського короля підписувався: «Самійло Кішка гетьман, полковники, сотники і все лицарство вашої королівської милості Війська Запорозького»⁵. Крім того, у 1648 р. Богдан Хмельницький у листі до Владислава IV висловлює запорозьку «вірність підданства нашого вірною лицарською службою». А на початку наступного 1649 р., коли гетьман прийняв від царя Олексія Михайловича «милостиве жалування» на потреби Війська Запорозького, російському монархові обіцялося «послуги наші лицарські... і голови наші покладати за твою царську величність проти всякого неприятеля християнського». Так сприймали козаків й іноземні володарі. Зокрема, король Ян II Казимир видав універсал до Війська Запорозького про збереження його давніх «лицарських прав»⁶.

Можна погодитися з думкою Т. Чухліба про «...існування моделі «колективного васалітету» українського козацтва перед конкретною особою, що репрезентувала монарше управління. Якщо сюзерен вмирав, то необхідно було перекласти домовленості щодо підданства з його наступником на королівському троні, а до часу обрання останнього Військо Запорозьке (як «рицарський люд») залишалося вільним у виборі протектора»⁷.

Зміст «прав і вольностей» полягав в економічних («майнових») правах козацтва на «хутори, сіножаті, луки, ниви, зорані поля, ставки, млини», «бджолині десятини і поволіщину» та іншу власність; у праві на забезпечення вільного життя батьків і матерів козаків, а також влів. Вищезазначені умови стосувалися ресестрових чи городових козаків. Проте сюзерен мав виконувати певні зобов'язання і перед запорожцями нижнього Дніпра: можливість здобування «козацького хліба» у морських і суходпутних походах, заняття ухощництвом (половання на звіра та рибальство) і несплата з нього чиншу...⁸.

Якими ж були основи існування лицарського стану і власне запорожців? На це питання відповів ще Д. Яворницький: «...всякому, хто бы он ни был, откуда

бы ни пришел в Запорожье, доступ был свободен в Сичь при следующих пяти условиях... По первому обязательству требовалось, чтобы поступивший в Сичь был дворянином, поповичем, козаком, татариним, турком, вообще всем, чем угодно, но не крестьянином, и, кроме того, неженатым человеком. Впрочем, это условие часто обходилось, так как всякий мог назвать себя и вольным, и бессемейным; зато раз принятый на Сичь, козак должен был вести строго целомудренную жизнь и карался смертной казнью, если вводил в Сичь женщину, не исключая матери и сестры. По второму обязательству требовалось, чтобы поступивший в Сичь, если он не был русским, забыл свою природную речь и говорил козацкою, т. е. малороссийскою речью, это условие никогда и никем не нарушалось. По третьему обязательству поступивший в Сичь должен был присягнуть верно, неизменно и до конца своей жизни служить русскому престолу и принести в том присягу в церкви перед престолом Божиим. По четвертому обязательству поступивший в Сичь должен был непременно исповедовать православную веру, признавать ее догматы, соблюдать посты, знать символ веры и молитву Господню; если он был католик или лютеранин, должен был принять православие; если же он был жид или магометанин, должен был креститься торжественно в «грекороссийскую веру». По пятому обязательству поступивший в Сичь должен был сперва присмотреться к порядкам войсковым, изучить приемы сечевого рыцарства и потом уже записываться в число испытанных товарищей, что могло быть не раньше, как по истечении семи лет.

Само собой разумеется, что все эти условия сложились в более позднее время, как это видно, например, из третьего условия, которое могло явиться только с принятия подданства России со стороны Запорожского войска. В более раннее время, нужно думать, для поступления в Сичь требования были гораздо проще, если только были какие-нибудь в то время требования⁹».

Далі дослідник характеризує сам устрій громади низового козацтва: «Эти начала — свобода, равноправность, братство, товарищество, православная вера, безжонность, борьба с неверными, освобождение из плена христианских невольников и защита слабых против сильных... Взятые в целом составе, запорожское войско делилось на сечевых и зимовых козаков. Первые, собственно, и составляли настоящий цвет казачества... Как вход в Сичь, так и выход из нее не был затруднителен. На Запорожье говорят, что они «войско вольное, — кто хочет, приходить по воле, и отходить по воле». Определенного срока для пребывания в Сичи поступившего в нее не полагалось: всяк мог выходить из нее, когда ему было угодно. Уходил козак из Сичи, если у него являлось желание служить в каком-либо из украинских городов; уходил козак, когда задумал жениться и обзавестись собственным хозяйством; уходил и тогда, когда ему просто надоела жизнь в Сичи или, как говорили сичевики, когда он «зажирів від козацького хліба». Впрочем, ушедший из Сичи вновь мог быть принят в нее, если изъявлял на то свое желание, вернувшись назад и хвативши где-нибудь «шилом патоки» или «узнавши, по чім ківш лиха»¹⁰.

Л. Залізник, характеризує українське козацтво в цілому, зазначає, що «це своєрідний прояв військово-лицарської культури середньовічної Європи, який своїм корінням сягає сивої давнини. З лицарством Європи козацтво зв'язують: сімейно-родинний принцип організації братства (побратимство, рівність, демократизм); морально-етичний лицарський кодекс поведінки (високий соціальний статус свободи, мужності, війни, відданості товариству і, навпаки, низький соціальний статус мирної праці, спокійного життя, як і життя взагалі); інститут кобзарів-труверів, спеціальна підготовка молоді, специфічне відношення до жінки, аскетизм, релігійність, колективне землеволодіння, культ Покрови. Давніми елементами лицарської культури, що сягають корінням у IV—III тис. до н. е. і простежуються також у козаків, є культ меча, коня, бойового пояса, червоного кольору, ритуальний зв'язок між битвою та бенкетом, перевертні, характерники-берсерки та ін.¹¹».

Неважко прослідкувати, що вищеназвані ознаки «лицарства-козацтва» належать до ідеологічної «надбудови» цього історичного явища. А що ж було його основою, «базисом» (говорячи марксистською термінологією), на який і спиралися представники цього угруповання середньовічного люду? Щоб дізнатися про це, слід звернутися до ширших історичних порівнянь і, зокрема, використати

матеріали із Західної Європи, що стосуються розглянутого періоду й піднятої тут проблеми. Адже, як говорить одне арабське прислів'я: «Люди більше схожі на свій час, ніж на свого батька».

Нагадаємо, що середньовічне суспільство Західної Європи було жорстко регламентоване й мало складну ієрархію. Суспільна свідомість ділила весь люд на три групи: ті, що моляться; ті, що воюють; ті, що працюють. Перші дві за своєю суттю охоплювали панівний соціальний страт — феодалів, як духовних, так і світських. Обидві групи були складними структурами, пов'язаними зсередини розлогою мережею економічних, політичних, юридичних і персональних відносин, які мали свої досить специфічні суспільні інтереси. Лицарі входили якраз до групи тих, що воюють.

Ми не розглядатимемо економічні основи феодалізму — це не тема статті. Ітиметься про залежність одного індивідуума від іншого в ті часи. М. Блок у своїй фундаментальній праці «Феодальне суспільство» зазначав, що у феодальному словнику не було більш поширеного словосполучення або такого, яке мало б повніший і точніше визначений сенс, як «бути людиною іншої людини». Спільне для романських і германських говірок, воно позначало персональну залежність, залежність у собі. При цьому слід пам'ятати, що васальна залежність була формою залежності, притаманної вищим класам, які відрізнялися передусім своїм покликанням до війни та командування.

Таке підпорядкування однієї особи іншій було в першу чергу вигідне державі тих часів. Адже основною складністю, яка поставала перед центральною владою, було дістатися до індивідів, щоб домогтися від них виконання їхніх обов'язків і накласти на них відповідні санкції, якщо вони їх не бажали виконувати. Звідси виникла ідея застосувати з метою управління державою мережу стосунків залежності, які вже були так твердо конституційовані; сеньйор на всіх щаблях суспільної ієрархії мусив узяти на себе відповідальність за свою «людину», повинен був домогтися від неї сумлінного виконання її обов'язків.

Віддавання себе під опіку володаря мало кілька варіантів. Один з них був спадковим. Він позначений усіма видами зобов'язань і за своєю природою є досить принциповим — це і було кріпацтво. Інший варіант опіки — васальна залежність, був чинний юридично, якщо не практично, лише до того дня, коли уривалося життя одного з двох людей, у такий спосіб пов'язаних. Уже самою цією особливістю, що вигідно відрізняла її від успадкованої з кров'ю необхідності коритися примусу, вона пасувала до благородної служби мечем. Форма допомоги, яку вона передбачала, була за своєю суттю допомогою воїна¹².

Провідне місце в цьому, звичайно, мало лицарство. Та тут слід зазначити й те, що вже наприкінці XI ст. єпископ Бонізон де Сутрі в «Книзі християнського життя» розглядав лицаря передусім як васала, наділеного феодем. А ще пізніше Р. Лулль заявив, славлячи досконалість тогочасний суспільний порядок, що лицар «забезпечує свій добробут» завдяки тому, що має зиск з «тяжкої праці» своїх підданих. Якраз із другої половини XI ст. у багатьох західноєвропейських текстах з'являються відомості про те, що в різних місцях відбувалися церемонії, метою яких було «прийняття когось у лицарі». Цей ритуал складався з кількох актів (зокрема, оперізування мечем). Людину називали лицарем (французькою «chevalier» — «вершник»), коли вона воювала верхи на коні і в повному озброєнні¹³.

У книзі «Витоки середньовічного лицарства» Ф. Кардіні зазначав, що поруч з інстинктивною, але відполірованою потім до блиску й утихомиреною жорстокістю у середньовічного лицаря помітний комплекс характерних рис — його відчуття корпоративної спільності, розуміння дружби, поваги до спільного володіння загальним надбанням, бажання розділити долю своєї групи. В якийсь момент дружба переростає навіть у невіддільність один від одного, у духовне братство. Висока оцінка дружніх стосунків є характерною рисою лицарської етики й лицарської емоційності, а також спільної психології цієї соціальної групи всупереч поширеному прочитанню текстів, в яких ідеться про лицарів-мандрівників, в індивідуалістичному ключі. Лицарство наприкінці X — на початку XI ст. — це свого роду певна спільність способу життя, який характеризувався насамперед правилами поведінки в групі озброєних чоловіків, використанням зброї і, передусім, наявністю як правових, так і фактичних привілеїв колективу, а також особливим менталітетом.

Лицарський стан, який опосередковує жорстку вертикаль, виходить на площину і набуває можливості руху не лише вгору (за готичною вертикаллю) і донизу; він здатний, за своїм місцем, до горизонтального руху — реального та уявного. Крім того, лицарство співвідноситься, за місцем у триаді, з душею, що дає йому змогу розробляти особливу культуру душевного життя, витонченості (бо душа є форма тіла), гречності («куртуазності») сублімацій тощо ¹⁴.

Переходячи від високих духовних матерій до реального життя, слід зазначити, що воїн, який мав меч, коня, лати й сідло, навіть середньої якості, «тягав» на собі, тримаючи в руці щит й одягнувши на голову шолом, близько 250 солідів грошима. Іншими словами, це був еквівалент понад 4 маєтків, або 25 волів, або 250 овець, або 250 червей пшениці. Розрив між вартістю засобів ведення війни і засобів виробничої праці в ті часи також зберігався.

А тому, як зазначає Ф. Кардіні, основоположну роль у період становлення лицарства відіграє економічний фактор. Він приходить до дії вже в епоху Карла Великого. У цей час від майнового цензу залежить те, який тип зброї личить тому чи іншому воїну. Отже, бідняки стають «неозброєними» за своїм становищем. Протягом усього середньовіччя термін «раурег» («бідняк», «жебрак») має не лише економічний відтінок. Багаті щодо майна верстви населення накопичують таку кількість зброї, що за тих часів по праву вважаються непереможними. Розрив між соціально-економічними стратами поглибився, зачепивши також політичну, військову, юридичну й духовну сфери.

Для того, щоб озброїтися належним чином, було потрібно багатство. Той, хто його не мав, перетворювався на неозброєного. І основна тенденція залишалася саме такою. Проте в критичних обставинах корона могла створювати «нових заможних», надаючи землі тим, хто зарекомендував себе як добрі вояки, не приймаючи при цьому їхній юридичний статус. У капітулярії 786 р. (або, можливо, 792 р.) Карл Великий відзначає «недворян», які отримали бенефіції для того, щоб мати змогу озброїтися. Низьке соціальне походження, таким чином, не було перепорою для участі у військових операціях за однієї лише умови — воїн повинен мати кошти для придбання зброї. Король потурбувався про те, щоб створити економічні умови, необхідні для поповнення війська озброєними воїнами, незважаючи на давній звичай, згідно з яким лише вільні люди могли мати право носити зброю. Фізична сила й військовий вишкіл стають важливими факторами просування по службовій драбині та соціальної мобільності ¹⁵.

Зміни тактично-стратегічної обстановки у зв'язку з поширенням любової атаки і необхідністю поєднувати збільшення маси озброєння з маневруванням кінноти призвели до того, що озброїтися — в першу чергу означало добути собі бойового коня й забезпечити його утримання. Не слід забувати також, що фундаментом багатства залишалося сільське господарство. Добробут, пов'язаний з ним, був досить статичним, хоч і поступово зростав. Феодалізм складався в систему суворо регламентованих духовних і соціальних відносин. А лицарська етика, про яку йшлося вище, була ідеологічним виправданням цієї системи відносин ¹⁶.

Лицарство впродовж значного відрізка часу після свого виникнення залишалося справою винятково індивідуального вибору, пов'язаною з військовою службою і не залежною від інших обставин. Загальним для всіх лицарів, про що вже йшлося вище, був «спосіб життя». Саме він відрізняв їх від неозброєних громадян (як вільних, так і невільних). Під час війни лицарі ставали під командування свого сеньйора. Утім він не був для них «dominus», тобто «пан і суддя», як для «rustici», сільських жителів; він був «senior» — «старший». У цьому слові поєднувалися страх і солдатська довіра до свого командира. Воно свідчило про братні, товариські стосунки, що стали можливими внаслідок тієї спільності життєвого досвіду, яка відводила убик та затушовує всі інші відмінності ¹⁷.

На думку Ф. Кардіні, наприкінці X — на початку XI ст. західноєвропейський лицарський «клас» уже сформувався. Обрис його був різноманітним і мінливим. Зокрема, це багаті й бідні лицарі. Були лицарі «благородного» походження, які мали особливий соціальний статус, такі, як, наприклад, іспанські інфансони. Також були лицарі, зобов'язані служити на державній військовій службі, виконуючи накази начальства з числа феодалів і каштелянів. Існували і просто невільні, які були винятком із давнього германського звичаю, за яким лише вільна людина мала право носити зброю. Одні були «воїнами королівства», інші —

товаришами по зброї якогось магната. Можливо, найбільш чітка межа проходила якраз тут: з одного боку, воїни, які служили державі, а з іншого — охоронці приватної особи.

Для нас важливим є таке спостереження з цього приводу: «...походження їх та правила набору залишаються для нас неясними. За якою межею воїн-лицар перетворюється на найманця-розбійника, озброєного селянина, просто слугу? Якщо вірно те, що всі воїни озброєні, то ще більш вірним є й те, що не всі озброєні мають право носити титул «лицар». Вірним також є те, що титул цей був настільки бажаним, що багато з тих, хто не мав на нього жодних прав, присвоювали його собі незаконно. Особливий ритуал посвяти, особливий крій одягу тощо, святковий звичай вручати зброю, в основу якого, можливо, покладені ініціаційні ритуали союзів чоловіків, — усе це в комплексі разом з відповідними заклинаннями й жестами, що склали пізніше лицарський декор, християнізований церквою, сприяло тому, що особа лицаря стала користуватися особливим престижем, який виокремлював його серед інших озброєних людей»¹⁸.

Закінчимо стислий огляд західноєвропейського лицарства як історичного явища словами ще одного знавця середньовічної епохи: «Лицарство не було б життєвим ідеалом протягом століть, якби воно не володіло необхідними для суспільного розвитку високими цінностями, якби в ньому не було потреби в соціальному, етичному й естетичному змісті. Саме на чудових перебільшеннях ґрунтувалася колись сила лицарського ідеалу. Здається, дух Середньовіччя з його кривавими пристрастями міг царювати лише тоді, коли підіймав свої ідеали: так робила церква, так було і з ідеєю лицарства...

Утім, чим більше літературний ідеал пройнятий сподіванням вищих доброчесностей, тим сильніша невідповідність між формальною стороною життєвого устрою й реальною дійсністю. Лицарський ідеал з його все ще напіврелігійним змістом можливо було сповідувати лише доти, доки вдавалося закривати очі на силу дійсності, що зростала, поки відчувалася ця всепроникна ілюзія. Проте культура, що оновлюється, тягнеться до того, щоб попередні форми були позбавлені непомірно високих помислів. Лицаря змінює французький дворянин XVII ст., який, хоч і притримується станових правил і вимог честі, більше не вважає себе борцем за віру, захисником слабких та пригноблених. Тип французького дворянина змінюється на «джентльмена», який також веде свій родовід від стародавнього лицаря, але є більш стриманим та витонченим. У наступних трансформаціях лицарського ідеалу він поступово звільняється від поверхневого лушпиння, у міру того, як воно стає неправдою»¹⁹.

Тепер повернімося до середньовічної Східної Європи і передусім розглянемо ситуацію в часи Київської Русі. Тут, звичайно, лицарів слід шукати в дружинному середовищі — соціальній групі, найближчій до князів, їх опорі в управлінні державою. Тим більше що інститут дружини не був специфічним для якогось окремого народу чи регіону, а являв собою загальноісторичне явище²⁰.

Власне дружинна знать на Русі вже в X ст. становила соціальну верству, до якої, звичайно, входили не лише дорослі чоловіки, які все ж склали його основу і які давали йому соціальну характеристику, а й представники обох статей усіх вікових груп²¹. Проте ми розглядатимемо лише «людину з мечем» (списом, сокирою тощо).

На думку Генріха Ловмянського, дружина в класичному розумінні мала такі основні риси: 1) функціональну (військова діяльність); 2) економічну (годування, спорядження й квартирування дружини її ватажком); 3) організаційну (постійна готовність до бойових дій за наказом ватажка); 4) ідеологічну (наявність «духовних уз» між членами дружини, вірність їх ватажку, з одного боку, й опіка ним дружинників — з іншого).

У давньоруських джерелах дружина репрезентована вже в розвинутому вигляді. Звичайно, така характеристика стосується раннього етапу існування цього інституту. А в широкому розумінні дружина охоплює й зобов'язаних службою князівських васалів²².

Дружина поділялася на певні групи, в основному — на «старшу» і «молодшу». «Старша» дружина складалася з представників військово-феодальної аристократії, які часто називалися «боярами», «лучшими мужами»; «молодша» — з рядових професійних воїнів («отроків», «децьких», «пасинків»).

Верхівка належала до тих членів князівського оточення, які часто служили батькові конкретного зверхника («дружина отця»). Вона переходить до молодшого покоління князів, має попередній вплив і авторитет серед дружинників і в суспільстві. З її рядів виходять тисяцькі, посадники та інші представники князівської адміністрації. Вони брали участь у князівських з'їздах і відстоювали свої погляди на ті чи інші нагальні проблеми, як це було під час з'їзду на Долобському озері 1103 р., коли оточення Святополка виступило проти позиції Володимира Мономаха щодо часу походу на половців.

«Молодша» дружина — очевидно, дійсно молодші за віком воїни — перебувала при дворі князя, зближуючись і зливаючись з невільною челяддю. З молодшої дружини вибиралися особисті слуги князя, його охоронці, а також призначалися дрібні урядові особи²³.

Звичайно, ці групи ієрархічно не були повністю «закостенілими». Як повідомляє Іпатський літопис під 1169 р., коли старша дружина Володимира Мстиславича висловлювала незадоволення своїм князем з приводу його переговорів з половцями без її участі: «А собе еси княже, замыслил; а не едем по тебе, мы того не ведали», то розгніваний князь «... рече, възрев на децкы: а се будуть мои бояре». Проте такі випадки все ж не були типовими й частими.

Погляди колишнього князівського слуги або дружинника, в якого «отрочество» вже було за спиною, а «уность», тобто молодість, ще не пройшла, викладені в «Слові Даниїла Заточника» (у двох редакціях XII і XIII ст.) та блискуче проаналізовані Б. Романовим.

Цей історичний персонаж дає поради, зокрема, тим, хто бажає осісти на землю й отримати господарчу самостійність в «держанні» сіл: «Не имей себе двора близ княжа двора и не держи села близ княжа села: тивун бо его аки огонь трепетишею накладен, и рядовичи его аки искры: аще от огня устеречися, но от искор не можеши устеречися и сождения порт». Сфера щедрот та милостей князівських — це його столий палац з теремами, гридницями, сінями й казною, складом золота і срібла та всіляких інших коштовностей, всього того, що добувається службою князівських «мужів», здебільшого як військова здобич, звідки (з погляду Заточника) і неписане, так би мовити моральне, право на отримання частини накопиченого в князівській казні: «мужи злата добудут, а златом мужей не добыти»²⁴.

А тому, якщо орієнтуватися на князівську службу, слід відкидати службу боярську: «лучше бы ми нога своя видети в лыченицы (тобто в лаптях. — *Авт.*) в дому твоём [княже], неже в черлене (червоному саф'яні. — *Авт.*) сапоге в боярском дворе; лучше бы ми в дерюзе служити тебе, нежели в багрянице (пурпуровому одязі. — *Авт.*) в боярском дворе»; «лучше бы ми вода пити в дому твоём, нежели мед пити в боярском дворе, лучше бы ми воробей испечен приимати от руки твоя, нежели баранье плечо от государей (тобто господарів. — *Авт.*) злых». Протибоярська агітація автора простежується і в його висловлюваннях: «У боярина служити, как по бесе клобук мыкати: то же у боярина что добыти»; «конь тучен, яко враг сапает на господина своего; тако боярин богат и силен, смыслит на князя зло»²⁵.

Тут чітко прослідковується ідеологія молодшого дружинника, який за свою військову або іншу службу в князя бажає перебувати на «всьому готовому». Інакше думають представники «старшої дружини», які орієнтовані на отримання земельних наділів — основного багатства в епоху феодалізму. Досягалося це різними шляхами — через передачу князям прав на збирання данини з певних територій (типове для раннього етапу розвитку феодальних відносин «полюддя»); пожалування державних земель; пожалування із земель князівського домену²⁶.

Такий процес був характерний не лише для Київської Русі. Ще М. Павлов-Сільванський у своїй праці «Феодализм в Древней Руси» зазначав: «Два начала действуют в феодальную эпоху: древнейшая, часто личная служба, оммаж и верность, служба дружинная и вассальная, и, с другой стороны, зависимость по земле, служба, строго обусловленная земледелием. Эти начала соединяются в феодальном договоре, но не сливаются, так как в различных категориях таких договоров имеет перевес то одно начало, то другое. Второе начало, службы с земли в строгом соответствии с пожалованной землею-феодом, торжествует к концу средневековья и, окончательно скрепляя личные связи поземельными,

служит опорою для усиления и затем торжества нового территориального государственного порядка»²⁷.

Далі дослідник чітко відрізняє дружинника — «чистого» воїна — від васала: «Отношения вассалов, так же как дружинников, к князю-господину определяются одинаковым свободным договором военной службы и верности. Но отношения их к князю, одинаковые по юридическому существу договора, в то же время значительно различаются в зависимости от различного хозяйственного положения дружинников и вассалов. Дружинники тесно связаны со своим князем, потому что они связаны с ним не только нравственно, клятвой верности и службы, но и материально, хозяйственным сожительством с князем. Те и другие — люди близкие к князю, его люди (*homines*), люди его дома, его очага, его мундбура. Но дружинники принадлежат к его дому, к его очагу не только отвлеченно, но и реально; они действительно живут в ограде его дома и греются и питаются у его очага... Вассалы, наоборот, живут в отдалении от господина, на своих землях, пожалованных или собственных, и ведут свое самостоятельное хозяйство. Дружина превращается в вассальство, когда дружинники из переходных воинов становятся оседлыми землевладельцами, оставаясь воинами, и уже только нравственно, людьми дома, очага-огнища своего господина»²⁸.

Універсальна система в проживанні сюзерена (короля, князя тощо) в центральних населених пунктах-містах і васалів (графів, бояр тощо) у городищах-замках мала і певні регіональні відмінності. Зокрема, на південноруських землях вдалося простежити закономірність: чим менші розміри феодальної садиби, тим більша ймовірність зафіксувати житло самого феодала, в якому він проживав постійно. А у великих феодальних садибах стаціонарних будівель їхніх володарів на цьому етапі досліджень не зафіксовано²⁹.

Таке, на перший погляд, парадоксальне спостереження знаходить пояснення в одному висновку Бориса Рибаківа: «Усі великі руські міста середньовіччя являли собою ніби колективний замок земельних магнатів усього князівства, що поєднувалося з наявністю у цих феодалів замських замків на периферії князівства»³⁰. Давньоруське місто в першу чергу було центром сільськогосподарської округи³¹, і тому з підвищенням соціального статусу конкретного представника феодального страту (чи класу) він більше волів перебувати в урбаністичному центрі, а не постійно знаходитися у своїй вотчині. Там за нього господарством керувала його адміністрація.

Щодо кількісних показників дружинного контингенту на Русі інформації явно недостатньо. Усе ж реконструйований на основі письмових джерел розмір «великої дружини» Володимира Святославовича не перевищував 5—7 тис. осіб. Проте до цього слід додати особисті дружини його синів. Зокрема, реконструйований за системою оплати склад таких «малих дружин» (наприклад, у Ярослава) становив 500 воїнів (як «гриднів», так і «отроків»). А в сусідній Польщі «велика дружина» Болеслава I, описана Анонімом Галлом з доповненнями Вінченца Кадлубка й особливо «Хроніки великопольської», досягала 16 900 чоловік, з яких 3900 були «лицарями», а 13 000 — «щитниками» (подібними «отрокам» або «детским» на Русі)³².

Для нас у вищезазначених цифрах важливі не самі кількісні показники польського війська, а відсоткове співвідношення «лицарів» і простих воїнів. Неважно підрахувати, що перші становили близько 23 % загальної кількості.

Для уточнення ситуації на Русі в цьому питанні використовуємо археологічні матеріали, а саме поховальні пам'ятки кінця I — початку II тис. н. е. з території Середнього Подніпров'я, в яких зафіксовано знахідки зброї³³. Хоч пізніше тут теж було виявлено аналогічні поховання³⁴, усе ж у відсотковому відношенні до 1990 р. картина істотно не змінилася.

Ще в 1954 р., тобто півстоліття тому, Д. Бліфельд, розглядаючи дружинні (тобто зі зброєю чи її символами) поховання, виокремив чотири групи могил — одиночне поховання воїна, поховання воїна з конем, поховання воїна з жінкою, поховання воїна з жінкою та конем³⁵. Вони мали залишки похованих за обрядом як кремації, так і інгумації, виразно відрізнялися за багатством інвентарю і складністю обряду, відбиваючи певною мірою реальну градацію панівного класу Київської Русі відповідно до ієрархічної структури феодального суспільства і належали представникам тих кіл, які були подібні до лицарства Західної Європи³⁶.

Звичайно, немає досконалих схем і класифікацій. Наприклад, до жодної з вищеназваних чотирьох груп не ввійшло кілька поховань відомого Седнівського могильника (некрополя літописного міста Сновськ). Це курган № 8 заввишки 2,8 м із розкопок Д. Самоквасова (поховання людини з конем — обряд трупоспалення, серед інвентарю — горщик з перепаленими кістками на кострищі діаметром 3,35 м, кістяні орнаментовані бляхи й гребінець; срібні підковоподібна фібула, дві бляхи й гудзик зі слідами позолоти; бронзові наконечник пояса, бляшки та кільця, гудзики, бубонець; ніж, брусок та ін.). Курган № 189 заввишки 2,1 м із розкопок М. Бранденбурга (теж поховання людини з конем — обряд трупоспалення, серед знахідок — кістяні зігнуте орнаментоване вістря й руків'я ножа; бронзові фігурні бляшки із заклепками від скриньки, наконечники пояса, набірні бляшки серцеподібної форми від пояса, бубонці, гудзики; уламок скляної посудини; прикраси; уламки кераміки). Курган № 7 заввишки 4,25 м із розкопок Д. Самоквасова (парне трупоспалення, серед знахідок — глиняний горщик з перепаленими кістками, брусок з бронзовим вушком; бронзові бубонці, кільця, гребінець, бляшки, гудзики; фрагмент орнаментованої кістки, а також руків'я ножа; маленька золота бляшка; намистини; залізна пряжка й цілий залізний ніж). Курган № 2 заввишки 3,25 м із розкопок С. Ширинського (парне трупоспалення з кальцинованими кістками в горщику; ще один горщик в ногах померлих; срібні та бронзові наременні бляшки й наконечники пояса; квадратна бляха з діагональним прорізом і поясні кільця; бронзові гудзики та скроневі кільця; скляні намистини; уламок кістяної мініатюрної гребінки та кістяного орнаментованого руків'я; скляні фігурки для гри; мініатюрні заклепки до скриньки).

Неважко встановити їхню подібність — багатий різноманітний інвентар, значні, порівняно з іншими підкурганними похованнями, розміри насилів і повна відсутність будь-яких предметів озброєння. Саме за цією формальною ознакою ми не можемо розглядати їх у групі дружинних комплексів.

Із «справжніх» дружинних поховань до першої групи належить 70 (на 1990 р.) — Київ, Яблонівка, Чепелівка, Таганча, Левенки, Меринівка, Седнів, Шестовиця, Табаївка, Клонів, Чернігів, Кветунь, Гочево. Серед поховань зі зброєю Середнього Подніпров'я вони становлять 75,3 %. До другої групи належать 9 могил в Києві, Гуцині та Шестовиці — 9,7 %, до третьої — 5 у Києві, Седневі, Чернігові та в Гочево (5,3 %), до четвертої — 9 в Шестовині та в Чернігові (теж 9,7 %, як і в другій групі).

Якщо до поховань представників «молодшої» дружини зарахувати дві перші групи (воїн зі зброєю, зі зброєю та з конем), а до «старшої» — третю та четверту, то можна констатувати, що безпосередні слуги-воїни становили 85, а «боярський» прошарок — 15 %. Отже, давньоруський варіант у цьому питанні дещо відрізнявся від польського, але тут слід ураховувати і стан наявних джерел, і недостатність розроблених критеріїв з інтерпретації того чи іншого археологічного комплексу.

Тепер проаналізуємо інформацію, що стосується пізніших часів. Перед тим як почати розгляд ситуації в козацькому середовищі, коротко зупинимося на українських елітарних верствах спочатку литовсько-руської, а потім польсько-литовської держави (кінець XIV — середина XVII ст.).

У післямонгольський час на перше місце виходить шляхта, що характеризується кількома ознаками: матеріальною основою свого буття — феодалним землеволодінням; політичною зверхністю над іншими станами, що забезпечувалася відповідним юридично-правовим статусом; спільними елементами соціальної психології, яка спиралася на усвідомлення власної винятковості. Ще раз вкажемо на першу з перелічених вище ознак. Як образно висловилася Наталя Яковенко, «землеволодіння — невідлучна тень феодалної еліти»³⁷.

Основою права на землеволодіння в цьому державному утворенні була служба «конно, збройно, часу потреби війни». Вершину військово-ієрархічної піраміди, підпорядковану великому князю, посідали князі — нащадки колишніх удільних династій: Рюриковичів та Гедиміновичів (у латинськомовних джерелах — «duces», у німецькомовних — «hercogen»). Сходиною нижче стояли пани, аристократи, верхівка яких у тогочасних латиномовних хроніках називалась «barones». Бояри-опричники меншого рангу окреслювалися в латинській термінології збірним поняттям «nobiles» — знатні. Також виокремлювалася група,

представники якої мали назву «armiger» — люди, без огляду на їхнє походження й майнове становище, які присвятили себе військовому ремеслу³⁸.

Переїдімо до козацьких часів, коли з'явилася нова еліта в структурі такого специфічного державного організму, як «український гетьманат» («Військо Запорозьке»), що виник унаслідок революційних подій 1648—1676 рр. на теренах «руських» воєводства Речі Посполитої³⁹. Тут слід звернути увагу на думку В. Липинського, що: «Військо Запорозьке» — у другій добі повстання — це вже тільки титул: це традиційна, почесна, аристократична назва з прихованим під нею зовсім іншим, ніж перед повстанням і на початку повстання, змістом. Цей клас, що зветься тепер Військом Запорозьким, не має вже нічого спільного з дійсним Запоріжжям, із Січчю, з нерозораним степом і з напівкочовим устроєм ловецько-уходницького і військово-добичницького старого запорозького козацького життя. Запорозький Січовий Кіш — а «кіш» у татарській мові означає спілку чабанів — хоча й існує, але за Гетьмана Хмельницького перестав відігравати будь-яку політичну роль»⁴⁰. З ним солідаризується Д. Дорошенко, який зазначає, що коли відбувалася присяга московському цареві, то Б. Хмельницький не вважав за потрібне привести до неї запорожців на тій підставі, як він пояснював російській стороні, що вони — люди незначні, «маленькі»⁴¹.

Як зазначав В. Щербак, формування станових ознак українського козацтва відбувалося з 70-х років XVI ст. до середини XVII ст. Їхні правові засади втілювалися у «козацьких вольностях», які надавалися тим, хто перебував на державній службі. Права й привілеї мали визначати місце козацтва в усіх сферах суспільних відносин. Водночас влада вбачала в козаках виключно військовий контингент. Економічною підмогою становлення козацької верстви виступало землеволодіння. Практика надання реєстровим козакам володінь як винагороди за службу утверджувалася лише в роки гетьманування Богдана Хмельницького. Регулятором взаємовідносин серед козацтва стало право, основні засади якого були вироблені ще в запорозькій громаді⁴².

Проте на власне запорозьких землях основну частину території використовували лише для занять скотарством, мисливством, рибальством всією громадою. Основні засоби для забезпечення життєдіяльності отримувалися за рахунок військової здобичі, обміну та виділених ресурсів (гроші, провізія, військові припаси) з державної казни. По-іншому складалася ситуація для реєстрового козацтва: йому надавалися конкретні земельні наділи, де велося господарство фермерського зразка, що стало економічним підґрунтям козацького стану. Крім права на володіння земельними маєтностями, за реєстровими закріплювалася ціла низка прав і привілеїв — «вольностей», що вирізняли козаків з-поміж інших верств тогочасного суспільства: звільнення від державних податків і повинностей, окреме адміністративне підпорядкування та судочинство⁴³. У соціальному аспекті козацька верства розподілилася на старшинську верхівку та рядових козаків, які й виконували основний військовий обов'язок⁴⁴.

Можна погодитися з поглядом В. Липинського, що європейська хліборобська культура в середньовічній Україні не могла укріпитися в державних формах доти, доки ці форми репрезентували нехліборобська, обшинницька рядова козаччина.

«Допіру сформування і перемога на Україні осілої, хліборобської, а разом військової, лицарської верстви творить підставу для будови незалежної від Польщі Української Держави», — пише він у своїй праці «Україна на переломі. 1657—1659» (с. 94). Тому: «Тільки спираючись на городову, осілу хліборобську Україну, зміг Гетьман приборкати анархічне низове Запоріжжя і вірною та певною старшиною його обсадити. Тільки спираючись на цю силу, зможе він визволити «всю Русь з неволі лядської», повалити остаточно на землях українських польську державу. Збільшувати цю силу, приєднуючи до осілого реєстрового козацтва й покозаченої шляхти все нові співзвучні їм українські елементи, і виривати з-під ніг Річи Посполитої той ґрунт, на якому вона «на Русі» держиться — ще непокозачену «руську» шляхту, — ось завдання, яке ставить собі Гетьман після того, як першою перемогою над внутрішньою анархією він заклав перший камінь в основу будови Української Держави»⁴⁵.

Тож великий політик і дослідник доходить цілком логічного висновку: «З хвилини заволодіння землею по лицарському праву меча («нехай війна буде слава, же през шаблю маєм права») процес європеїзації козаччини був завершений. До

цього, крім поданих вище причин, мусив довести стародавній «дух» Війська Запорозького, його найбільша інтима, найбільш глибоко в серцях козацьких захована культура, що весь час під впливом західним, європейським формувалася». А тому: «Якщо ж мати на увазі отой лицарський західноєвропейський дух, оту стану «військову лицарську честь», то не тільки старшина, але й послідній козак Війська Запорозького був абсолютно рівним не тільки шляхті польській, а й усьому західноєвропейському лицарству»⁴⁶.

Не викликає жодних сумнівів те, яку роль в українській історії відіграло низове запорозьке козацтво. Якраз пасіонарність (за Л.М. Гумільовим⁴⁷) її представників дала поштовх для остаточного формування українського народу. Утім далі ініціативу в цьому процесі перебирають нові сили, про які йшлося вище. Важко говорити про стабільне функціонування системи «сюзерен — васал», коли на Січі за 125 років (з 1650 по 1775 р.) змінилося 108 лідерів. Лише К. Гордієнко та І. Гусак ставали кошовими отаманами по 5 разів, а І. Сірко — 4⁴⁸.

Блискучу характеристику останньому дав Д. Яворницький: «І по характеру, и по всем действиям Сирко представлял собой тип истинного запорожца. Он был храбр, отважен, страстен, не всегда постоянен, не всегда верен своим союзникам; он любил по временам погулять и сильно подвыпить и во хмелю показать свой козацкий задор; он склонен был минутно увлечься новой мыслью, новым предприятием, чтобы потом отказаться от собственной затеи и прийти к совершенно противоположному решению. То он был на стороне московского царя, то на стороне польского короля, то он поддерживал Дорошенка, то становился на сторону его врагов, Суховия и Ханенка, то выступал против последних двух и снова защищал Дорошенка, то помогал он русскому царю против турецкого султана и крымского хана, и шел против царя заодно с султаном и крымским ханом. «Нужда законъ зминяе». — часто говорил Сирко и, очевидно, действовал сообразно своей любимой пословице»⁴⁹.

Із Запоріжжя поширилася також назва самої козацчини — «Військо Запорозьке». Вона вживалася як у XVI, так і в XVII ст.: «Богдан Хмельницький, гетьман, з військом запорозьким», «Іван Мазепа з військом його царського величства запорозьким», — аж до часів останнього гетьмана Кирила Розумовського. Українське козацьке військо було становою армією (тут уже йдеться не про запорожців, а про ресестрових). Наділене правами й привілеями, про що вже зазначалося вище, козацтво мало відбувати основну свою повинність — військову службу — на власному утриманні. З війська вилучалися збіднілі козаки, що не могли забезпечувати себе необхідним оснащенням. Таких використовували на підсобних роботах. «Підсусідки» являли собою зубожілих козаків і селян (про останніх у цій статті не йдеться), які не мали землеволодінь, мешкали на чужих дворах: старшинських, козацьких, поміщицьких, селянських. З часом багаті й заможні козаки почали посилати замість себе чи своїх дітей до війська своїх збіднілих родичів («братів» та «свояків») або наймитів⁵⁰.

Формально всі вояки були між собою рівними й називалися товаришами. Проте ця рівність була теоретичною. З'являлися групи, що ставали над «черню», тобто рядовим військом. Уже з кінця XVI ст. фіксуються «старинні козаки» — ті, хто довго служив у війську або походив з козацького роду. У XVII ст. з'являються «знатні» козаки, що мали особливі військові заслуги. «Військовий товариш» — це титул, який мали представники старшини. А пізніше з'явилася окрема категорія «бунчукових товаришів», які служили під гетьманським бунчуком; зазвичай це були сини старшини. «Значковими товаришами» були ті козаки, що служили під полковою корогвою — «значком». У цілому рядових козаків з часом було поділено на дві групи: «виборні козаки» мали бути постійно готовими до війни, а «підпомічники» повинні були в усьому обслуговувати їхню боєздатність. Військова служба мала різні назви, такі як «осавульці», «стійчики», «курінчики». «Дейнеками» з половини XVII ст. називали народне ополчення. Слід також згадати і про «охотне» військо найманців — «сердюків», «компанійців» та ін.⁵¹ Як видно, ієрархія тут прослідковується повною мірою.

У заключній частині звернемо увагу на такі моменти. Саме поняття «лицар»/«рицар» у Східній Європі фіксується в «руській» мові з кінця XIV — початку XV ст.: у Жалувальній грамоті 1388 р. і Віслицькому Статуті руської редакції⁵². У багатьох європейських країнах первісне професійно-військове визначення

людини лицарської професії з часом перетворилося на почесний титул, свого роду свідчення благородного походження. Так, англійське «зброєносець» («esquire», лат. «armiger») стало ознакою титулованого дворянина — есквайра (сквайра) нарівні з «джентльменом» (англ. «gentlemen» — людина шляхетного походження), а французьке «вершник» («chevalier» від лат. «caballarius») перетворилося на титул для означення нобіля, на один щабель нижчого від барона, у широкому значенні — благороднонародженого (шевальє)⁵³.

Вище неодноразово підкреслювалося, що для типових представників військового стану в часи середньовіччя була характерною наявність власної матеріальної бази, на основі якої вони й виконували свої васальні зобов'язання перед сюзереном будь-якого рівня. Адже ще в XIV ст. було проголошено: «Феод — це платня лицаря»⁵⁴. Тож для епохи Київської Русі аналогами західноєвропейського лицарства можуть бути члени «старшої дружини», а для козацьких часів — реєстрове (городове) козацтво. Давньоруська «молодша дружина», низові запорожці, «охотне» військо та інші групи озброєного люду з формального погляду до лицарів не належали.

¹ Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — К., 1990. — Т. 1. — С. 146, 148—149; Скальковський А. История Новой Сечи, или Последнего коша Запорожского. — Одесса, 1885. — С. 74.

² Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. — К., 1994. — С. 92, 93, 141, 166.

³ Там само. — С. 29—30.

⁴ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв. — М., 1982. — С. 478, 513; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — К., 1997. — С. 49.

⁵ Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., 1992. — С. 234—235.

⁶ Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної української держави: причини, ускладнення, наслідки. Частина 2 // УІЖ. — 2003. — № 3. — С. 45, 48, 54.

⁷ Там само. — С. 47.

⁸ Там само. — С. 46.

⁹ Яворницький Д.І. Зазн. праця. — С. 145—146.

¹⁰ Там само. — С. 148—149, 152.

¹¹ Залізняк Т. Нариси стародавньої історії України. — К., 1994. — С. 179.

¹² Блок М. Феодалне суспільство. — К., 2003. — С. 170, 175.

¹³ Там само. — С. 322, 324, 327, 329.

¹⁴ Собуцький М.А. Мовно-культурний простір західноєвропейського середньовіччя. — К., 1997. — С. 108—109.

¹⁵ Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства. — М., 1987. — С. 302—304.

¹⁶ Там само. — С. 306—307.

¹⁷ Там само. — С. 340.

¹⁸ Там само. — С. 357.

¹⁹ Хейзинга Й. Осень Средневековья. — М., 1988. — С. 116.

²⁰ Горский А.А. Древнерусская дружина. — М., 1989. — С. 3, 13.

²¹ Там само. — С. 28.

²² Lowmianski H. Poczatki Polski. — Warszawa, 1970. — Т. 4. — S. 164—192.

²³ Довженко В.Й. Військова справа в Київській Русі. — К., 1950. — С. 17; Юшков С.В. Нариси з історії виникнення й початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. — К., 1992. — С. 54.

²⁴ Романов Б.А. Люди и нравы Древней Руси: историко-бытовые очерки XI—XIII вв. — М., 2002. — С. 29.

²⁵ Там само. — С. 33, 36.

²⁶ Горский А.А. Указ. соч. — С. 76.

²⁷ Павлов-Сильванский Н.П. Феодализм в России. — М., 1988. — С. 97.

²⁸ Там само. — С. 98.

²⁹ Моця О.П. Замки Київської Русі як соціальний тип поселень // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI—XVIII століть. — К., 2000. — С. 22—37.

³⁰ Древняя Русь. Город, замок, село. — М., 1985. — С. 94.

³¹ Толочко П.П. Древнерусский феодалный город. — К., 1989. — С. 233.

³² Шинаков Е.А. Образование древнерусского государства. Сравнительно-исторический аспект. — Брянск. 2002. — С. 279.

³³ Моця А.П. Погребальные памятники южнорусских земель IX—XIII вв. — К., 1990. — 156 с.

³⁴ Див., напр.: Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII—X ст.: Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару. — Чернігів, 2003. — С. 32—50, 114—120.

³⁵ Блифельд Д.И. К исторической оценке дружинных погребений в срубных гробницах Среднего Поднепровья IX—X вв. // СА. — 1954. — 20. — С. 148—162.

³⁶ Блифельд Д.И. Давньоруські пам'ятки Шестовиці. — К., 1997. — С. 98.

³⁷ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993. — С. 6.

³⁸ Там само. — С. 34—35.

³⁹ Чухліб Т. Міждержавні відносини у Європі на зламі Середньовіччя і ранньомодерного часу: проблема сюзеренно-васальних стосунків // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVII ст.). — К., 2002. — Вип. 2. — С. 153.

⁴⁰ Липинський В. Україна на переломі (1657—1659). — К., 1997. — С. 89.

⁴¹ Дорошенко Д. Нарис історії України. — К., 1992. — Т. 2. — С. 54.

⁴² Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XVI — середина XVII ст. — К., 2000. — С. 112.

⁴³ Скальковский А. Указ. соч. — С. 179—200; Щербак В. Зазн. праця. — С. 249—251.

⁴⁴ Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. — К., 1999. — С. 97—103, 105—112.

⁴⁵ Липинський В. Зазн. праця. — С. 99.

⁴⁶ Там само. — С. 126—127.

⁴⁷ Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. — Л., 1990. — С. 33—44.

⁴⁸ Українське козацтво. Мала енциклопедія. — Київ: Запоріжжя, 2002. — С. 268—269.

⁴⁹ Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — К., 1990. — Т. 2. — С. 231.

⁵⁰ Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. — К., 1969. — С. 14, 21, 29—30.

⁵¹ Історія українського війська. — Львів, 1992. — С. 256.

⁵² Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. — СПб., 1903 — Т. III. — Стлб. 212; Яковенко Н.М. Українська шляхта... — С. 37.

⁵³ Яковенко Н.М. Українська шляхта... — С. 37.

⁵⁴ Блок М. Зазн. праця. — С. 181.

Одержано 14.10.2003

А.П. Моця

ДРУЖИННИКИ — КАЗАКИ — РЫЦАРИ

В различных изданиях и в разное время при характеристике средневековых вооруженных формирований на территории Восточной Европы используется термин «рыцарство». Поэтому в данной статье ставится основная задача: выяснить, насколько подобными по своему статусу были рыцари Западной Европы, древнерусские дружинники и казаки в позднесредневековое время. В результате анализа имеющейся информации удалось установить, что «классическим» рыцарям соответствуют представители «старшей дружины» на Руси и регулярного казачьего войска времен формирования украинской государственности.

A.P. Motsya

DRUZHYNKY (MEN-OF-ARMS) — COSSACKS — KNIGHTS

The term knighthood has been used to denote medieval military formations on the territory of the Eastern Europe in various publications in different times. The objective of this article is to find out whether the Ancient Rus druzhynky and Cossacks of the Late Medieval period were similar to knights of the Western Europe, as far as their status is concerned. The analysis of the available data has shown that representatives of “Senior Druzhina (brigade)” in Rus’ and active Cossack troops of the period of the Ukrainian state formation correspond to «classic» knights.